

DEN ROMERSKE ERFARING: KRIGERFØLGER I SKANDINAVIA 180–450 E.KR.

DAGFINN SKRE

I en bok jeg er i ferd med å fullføre, tegner jeg følgende bilde av det store omskiftet i skandinaviske samfunn i årene 180–200 (Skre in prep.). Inntil da hadde de bestått av stammer med lite sosial lagdeling og små forskjeller i velstand. Slektskap og stammetilhørighet var samfunnets viktigste sammenbindende krefter. Slekstens samhörighet og nedarvede rettigheter sørget for den enkeltes underhold, og stammens institusjoner, for eksempel tingforsamlingen, ga beskyttelse mot urett.

Men i disse to tiårene, da grupper av krigere etablerte seg i de fleste regioner, ble en annen type sammenbindende krefter aktivert. Det skjedde ikke overalt, for i enkelte regioner, for eksempel over det meste av Jylland, ble krigerne innlemmet i stammens samfunnsorden. Men i flere av de mest fruktbare regionene etablerte grupper av krigere selvstendige politiske enheter mer og mindre uavhengig av stammene. Disse gruppene ankom fra de store krigene i 160- og 170-årene ved Romerrikets nordgrense langs Donau. Noen av dem kan ha kjempet sammen med de germanske markomannerne og kvaderne, andre var hjelpetropper,

auxilia, i den romerske hær. Da krigene endte med romernes seier i 180, la flokker av krigere ut på vandring. Noen av dem ankom i Skandinavia, der de organiserte seg i krigerfølger som besto av en leder og hans svorne menn. Ved hjelp av sin overlegne voldsomakt tok noen jord til underhold, mens andre kan ha vendt tilbake til områder de stammet fra, der de hadde arverett til jord. Ledere sørget for sine krigeres underhold, beskyttelse og velstand, og de knyttet forbindelser til andre ledere for bedre å kunne gjennomføre sine ulike forehavender og stå sterkere i konflikter.

Den romerske historieskriveren Tacitus kaller et slikt krigerfølge *comitatus*, dets leder *princeps* og hans svorne krigerne *comites* (Stylegar 2008; diskutert i Kristensen 1983; Tacitus' *Germania* kapittel 13–15 er oversatt i Church, Brodribb og Hadas 1942). De tilsvarende skandinaviske betegnelsene var henholdsvis **druhti-*, *dróttinn* og *draugr* (Kuhn 1956: 21–26; Heinertz 1925; Lindow 1976: 17–41; Enright 1996: 71–73; Green 1998: 121–140; Jesch 2001: 221–223; Landolt 1998: 534–535). Moderne norsk har ikke tilstrekkelig presise betegnelser som er avledet av disse urnordiske betegnelsene, og jeg

bruker derfor de latinske.¹ For variasjonens skyld anvendes noen ganger «krigerfølge» for *comitatus*.

I de følgende tre århundrene hadde krigerfølgenes aktiviteter avgjørende innflytelse på kultur, økonomi, politikk og samfunnsform i hele Skandinavia. Stammenes tradisjoner fortsatte å prege samfunnene, men det var krigerfølgenes aktiviteter som satte dem på den krigerske kursen som ledet frem til starten av vikingtiden 600 år etter de første krigerfølgene hadde etablert seg.

Disse seks århundrene var omskiftelige tider som vi forskere strever med å forstå og forklare. Jeg skal ikke forsøke meg på en altovergripende forklaring her, men konsentrere meg om den innledende perioden 180–450 og om noen bestemte sider ved kultur og samfunn som jeg mener har stor forklaringskraft: de sosioøkonomiske. Begrepet er en samlebetegnelse som ikke bare omfatter rene økonomiske aktiviteter som produksjon, handel og konsum, men også de sidene av samfunn og kultur som skaper rammer og forutsetninger for økonomiske aktiviteter, for eksempel eiendomsrett til jord og andre ressurser, normer for hvordan verdier skal beregnes og skifte eier, og tilgang til kompetent personale, produksjonsteknologi og transportmidler.²

1 Den gamle ordstammen finnes fortsatt i det moderne norske ordet «drott», som betyr herre, fyrste eller konge. I vår sammenheng er det viktig å skille mellom disse tre rollene, og ordet er dermed for upresist til å benyttes her.

2 Min tilnærming er inspirert av en bestemt retning innen økonomifaget, den såkalte New Institutional Economics. Den egner seg godt til bruk i arkeologisk forskning fordi den involverer kulturelle og politiske faktorer i analysene. Den skiller seg fra neoklassisk økonomisk teori ved at den tar et historisk perspektiv, og vekten på sosio-kulturelle og sosiopolitiske faktorer legger til rette for å kombinere arkeologiske kilder med alle mulige andre slags kilder, for eksempel skriftlige og naturvitenskapelige (North 1990; Greif 1994, 2008; Ménard og Shirley 2005; Skre 2017a; Ögren et al. 2022).

Den boken jeg arbeider med, springer ut av utgravningene på Avaldsnes 2011–2012 og 2017, og av det forskningsprosjektet vi har gjennomført i tilknytning til disse utgravningene. De bærende ideene i boken spirte mens jeg vandret rundt på utgravningsfeltene på Avaldsnes, grublet over funnene vi gjorde, diskuterte dem med prosjektets ansatte og med kollegaer som kom på besøk, og speidet ut over seilingsleden langsetter sundet innenfor. Dette sundet på østsiden av Karmøy er en innsnevring i sydligste del av Nordvegen, seilingsleden langs den vestlige skandinaviske halvøy. Langs den kunne man ferdes trygt, skjernet av utallige øyer, holmer og skjær mot bølger og uvær fra havet i vest (E. Østmo 2020 og i denne boken). Nesten hver dag tok jeg en sving over restene av den enorme gravhaugen Flaghaug like nord for steinkirken fra midten av 1200-årene. Ved utgravningene i 1834–1835 viste den seg å romme den rikeste skandinaviske mannsgraven fra denne perioden (Stylegar og Reiersen 2017). Og jeg undret meg over den såkalte Jomfru Marias synål, Skandinavias høyeste bautastein, som står inntil kirkeveggen bare noen meter fra haugen. I sin tid var den 8,3 meter høy, og den ble reist i den perioden som diskuteres her (Skre 2017d). Grubleriene fortsatte inn i samarbeidet med forskerkollegaer om å produsere bøker og artikler basert på funnene fra Avaldsnes, og de ble etter hvert til hypoteser, analyser og konklusjoner som skriver Avaldsnes og Karmøy inn i regionale, skandinaviske og nordeuropeiske forskningstemaer (Skre 2017c, 2020; Baug et al. 2019; Skre, in prep.).

I det følgende plukker jeg noen frukter fra dette lange trekket. Poengene i den innledende skissen blir utbygget og supplert, særlig med temaer som knytter forbindelsen til Romerriket, periodens europeiske stormakt. Dets nærmeste nordgrense lå langs Rhinen, i luftlinje 85 mils seilas sydovert fra Karmøy og bare 40 mil over land fra Sønderjylland. Skandinaver knyttet også nære forbindelser

Figur 1. Slik kan Avaldsnes ha tatt seg ut fra sjøsiden omkring 300 e.Kr. Ovenfor naustet er hallen den mest synlige bygningen, og bakenfor til venstre skimtes sydden av langhuset. Ellers så de sjøreisende opp på de to gravhaugene Flaghaug (til høyre) og Kuhaugen (til venstre) og på de den gangen tre bautasteinene mellom hallen og Flaghaug. Bygninger og monumenter står det mer om i de ulike kapitlene i den første boken fra Kongsgårdprosjektet Avaldsnes (Skre 2017c). Illustrasjon: Arkikon.

til Romerrikets grenseområder langs Donau, vel 75 miles vandring fra Østersjøens sydkyst gjennom dagens Polen og Ukraina. I boken behandler jeg hele Skandinavia, men siden denne teksten publiseres i en bok fra Karmøyseminaret, legger jeg her mest vekt på de vestskandinaviske kystområdene.

DET STORE SKIFTET I SKANDINAVISKE SAMFUNN 180–200 E.KR.

Hvordan kan en så markant samfunnsendring ha foregått så hurtig over så store områder? Det første skrittet mot en forklaring må være å identifisere de viktigste endringene. På endringskontoen kan skrives at det nå på enkelte gårder ble reist en bygning med en ny funksjon, en hall der storgårdens herre residerte med sine krigere og tok imot gjester (Herschend 1993, 2009: 252–260). Den hallen vi gravde ut på Avaldsnes var 20 meter lang (figur 1), og sam-

tidige haller finnes andre steder i opp mot 50 meters lengde. Enkelte haller er ikke separate bygninger, men en seksjon i langhus som også inneholdt fjøs, boligdel og andre rom. Hallen på Avaldsnes var den første påviste separate hallbygningen fra denne tiden på vestkysten av den skandinaviske halvøy (M. Østmo og Bauer 2017: 108–117; Skre 2017c: 757).

En annen markant endring var at masseproduksjon av flere typer varer, for eksempel jern, gevir, pelsverk og spekkolje, nå ble satt i gang i ulike deler av Skandinavia. Alt dette ble produsert tidligere også, men fra omkring år 200 fikk produksjonen større omfang, og produksjonsplasser viser at den hadde nærmest industriell karakter. Mens den tidligere var innrettet mot produsentenes egne behov, muligens med litt lokal omsetning, var den nå siktet inn mot langdistansehandel (Hennius 2021; Nilsen 2016; Magnusson 2020).

En tredje endring var at handelsplasser nå ble etablert i Sydskandinavia. Den største og best undersøkte er Lundeborg på stranden ved den store og rike bosetningen Gudme på Fyn, som også ble grunnlagt på denne tiden (Thomsen 1994; Jørgensen 2010; Sørensen 2022). Men også i de lignende og samtidige bosetningene i Uppåkra i Skåne og Sorte Muld på Bornholm ser handel og håndverksproduksjon ut til å ha vært vesentlige aktiviteter.

Og endelig skjer et stort oppsving i krigerske aktiviteter i Skandinavia. Helt nord til Lofoten, og særlig i et belte gjennom dagens Syd-Norge østover til Mellom-Sverige, bygges det befestninger, såkalte bygdeborger. I alt er 1750 kjent, og de fleste ligger på naturlige forhøyninger i landskapet (Olausson 2011; Ystgaard 2014; Iversen 2020). Videre er det nå sterk økning i nedleggelse av våpen og annen hærutrustning i sydskandinaviske innsjøer. Seierherrene har ofret våpen og utstyr tilhørende en nedkjempet hærstyrke i sjøen (Ilkjær 2000). Noen av slagene som førte til nedleggelse ble kjempet mot hærer fra nærliggende regioner (Rau 2010), men noen også mot hærer langveisfra. I det første halve århundret etter år 200 kom flere over Skagerrak fra den vestlige skandinaviske halvøy, og senere ser det ut til at noen har kommet over Østersjøen fra landskapene omkring Mälaren. I den travleste perioden i første halvdel av 200-tallet ble en hærs utrustning i gjennomsnitt senket i en sydskandinavisk innsjø hvert femte år, og over 50 nedleggelse er kjent frem til midten av 400-tallet (Ilkjær 2000, 2003). Nedleggelsene og bygdeborgene forteller om krigerske tider, og det samme gjør seilsperringen ved munningen av flere sydskandinaviske fjorder (Nørgård Jørgensen 2009).

Alle disse nye fenomenene, til og med produksjonsplassene og handelen med produktene, knytter seg til det nye krigersjiktet. Sammen med en sterk økning i antall romerske gjenstander viser disse nye aktivitetene at krigerfølgene hadde kontakter med

fjerne områder, særlig mot Romerriket, og en livsstil som få eller ingen bare få år tidligere hadde kunnet drømme om. Deres *principes* hadde tilstrekkelig med folk og jord til at verken de eller deres krigere, håndverkere, gullsmeder, treskjærere, sangere eller andre spesialister behøvde å bruke tid på å produsere sin egen mat. Dermed kunne deres *comites*, sammen med sønner og andre rekrutter, tilegne seg spesialiserte ferdigheter i våpenbruk og krigføring, og deres øvrige folk kunne fra unge år utvikle den høye kompetansen som er synlig i tidens smykker, redskaper, våpen, skip og produksjonsplasser. Sammenslutninger av *principes* kunne utruste hærer på mange hundre mann som dro av gårde på kampanjer i Skandinavia eller langt mot syd.

Hvordan oppsto disse krigerfølgene? En viktig brikke i puslespillet ble lagt for vel 100 år siden. I 1919 sto professor Haakon Shetelig ved Bergens museum på talerstolen ved det nordiske arkeologmøtet i København. I foredraget med tittelen «Et norsk folkevandringsrike» pekte han på at en ny gravtype opptrådte i Øst-Norge fra det andre århundre etter Kristus. Disse var branngraver som kun inneholdt våpen og noen ganger et romersk bronsekar. Gravene ligger utenfor de gamle slektsgravplassene, og derfor var de som ble begravet, rimeligvis fremmede menn. Bevæpningen, gravskikken og bronsekjelene knytter de døde til germansk-romersk kultur på kontinentet. Dette måtte være gravene til skandinaviske krigere som hadde vendt hjem fra krigsdeltagelse på kontinentet, sa Shetelig. Omkring 200 e.Kr. ble gravene mer tallrike i enkelte områder, i Øst-Norge særlig på Hadeland.³ Her har hjemvendte krigere grunnlagt et rike: Hadeland betyr «krigerens land» (Shetelig 1920).

3 Shetelig skrev at dette skjedde omkring 300 e.Kr., men som Asbjørn Herteig (1955: 115) siden pekte på, skjedde økningen i gravenes antall som lå utenfor de gamle gravplassene allerede omkring 200.

Sheteligs hypotese ble svært godt mottatt blant norske arkeologer; de følgende tiårene tok de den nærmest for gitt. Men etter andre verdenskrig kom denne slags tolkninger i vanry. Den nye generasjonen av arkeologer trodde ikke at nye typer gjenstander og endret gravskikk skyldtes at folk flyttet på seg, men snarere at årsakene var handel og påvirkning fra én kultur til den neste (Herteig 1955). Denne slags forklaringer har i store trekk holdt seg frem mot vår tid, med den forskjellen at gaver mellom mektige har kommet til som forklaring på hvordan de mange romerske bronsekjelene, sverdene, drikkebegrene og annet på denne tiden fant veien til Skandinavia (f.eks. Hedeager 1992).

Men de siste par tiårene har nye metoder, særlig DNA- og isotopstudier, vist at folk likevel flyttet på seg i fortiden, noen ganger langt og i stort antall (f.eks. Vai et al. 2019). Så det kan være gode grunner til å vurdere Sheteligs hypotese på nytt, men på et bredere kildegrunnlag og over et større område. En slik undersøkelse gjennomfører jeg i boken jeg skriver, og dette arbeidet har gjort det mulig å svare på hvorfor og hvordan krigerfølgene initierte så mange og omfattende nyskapninger så raskt. Som nevnt innledningsvis er hovedresultatet at noen av Sheteligs krigere trolig har kjempet med germanske stammer mot romerne, mens andre under markomannerkrigene har tjent i den romerske hær som *auxilia*, ikke-romerske leie- og støtte-tropper for hærens ordinære *legiones*, som besto av kun romerske borgere. Etter endt tjeneste har disse hardbarkede krigerne, drillert i hærens disiplin og vel bevandret i romersk kultur og institusjoner, brukt sine erfaringer og sin opparbeidede kompetanse til å skape seg en ny tilværelse i Skandinavia (Stylegar 2011).

AUXILIA FRA SKANDINAVIA

Frem til midten av det første århundre f.Kr. var Romerriket en middelhavsmakt, men fra da av ekspanderte riket nordover på det europeiske kontinentet. Det gjaldt å holde disse krigerske kelterne og germanerne lengst mulig unna Roma; de hadde allerede truet med å herje byen. Tidlig i det første århundre e.Kr. ble nordgrensen etablert langs Rhinen og Donau.

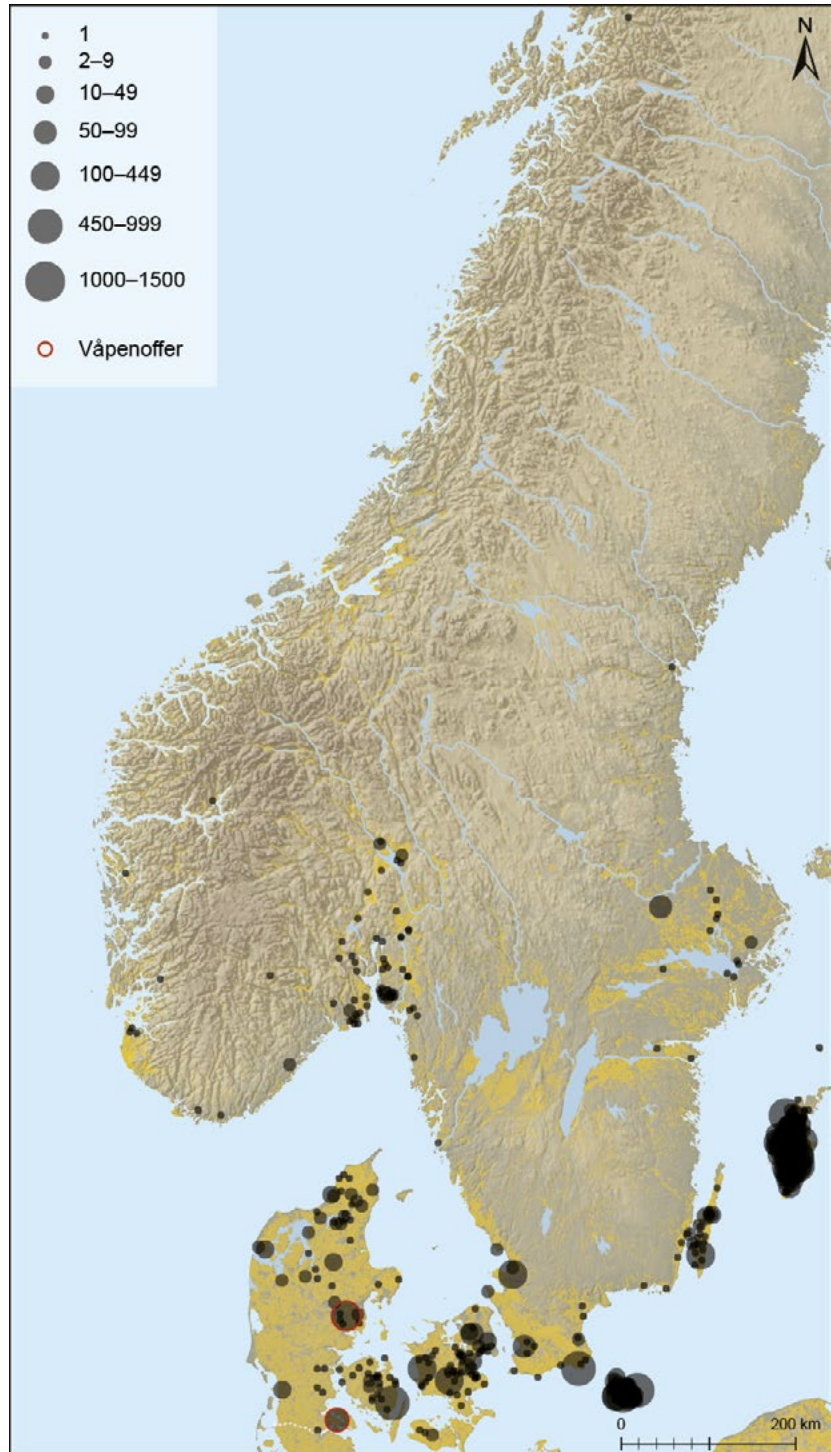
Hensikten ble oppnådd, og fred hersket for det meste i halvannet århundre. Men i 160-årene var det ufred flere steder langs denne grensen, og noen av de germansktalende stammene på den andre siden krysset grenseelvene og herjet i riket. Så, i 166, gikk keiser Marcus Aurelius til krig mot markomannerne og kvaderne, to stammer som bodde nord for grensen i Böhmen og Mähren i dagens Tsjekkia og Slovakia.

Ganske raskt fikk keiseren bruk for flere soldater. Men det var pest i Romerriket, og etter halvannet hundreår med fred var veltrente krigere ikke så lett å oppdrive. Så keiseren besluttet at hæren skulle rekruttere ikke-romere i større målestokk en tidligere, hvorav mange fra provinser langs grensen, men trolig også mange fra stammer lenger borte. De mest krigerske rekruttene fant han blant germanerne i nord og steppefolkene i øst (Speidel 1975, 1987; Le Bohec 1994: 93–99; Stickler 2007; Strobel 2007; Southern and Dixon 2012 69–71).

Noen vil kanskje undre seg over at germanere gikk i romersk tjeneste for å slåss mot andre germanere. Men «germanere» var ikke en politisk enhet, og de hadde, så langt vi vet, heller ikke noen annen form for opplevd fellesskap. Selv om det var felles-trekk mellom de mange stammenes samfunn og kultur, er «germansk» først og fremst en betegnelse på en gruppe nært beslektede språk.

Skriftlige kilder sier lite om hvor de germanske rekruttene til den romerske hær kom fra, og om hvor mange de var. Men ikke-romere, hvorav noen

Figur 2. Funn av den romerske sølvmynten *denarius* i Skandinavia, i alt omkring 12 500. Opplysninger om funn fra dagens Sverige er hentet fra Kenneth Jonssons kart i Lind (2018: 42–43). Opplysninger om funn i dagens Danmark er hentet fra Helle Horsnæs' (2010a: 122, 2010b: 440) kart. Opplysninger om eldre funn fra dagens Norge er hentet fra Kolbjørn Skaares (1976) oversikt, mens opplysninger om nyere funn er samlet og vennligst stilt til rådighet av Håkon Roland og Anne Skogsfjord ved Kulturhistorisk museum ved Universitetet i Oslo. Illustrasjon: Ingvild Tinglum Bøckman.

Figur 3. Fra større eller mindre deler av det rødmarkerte området kom flere av de hærene som ca. 200–250 ble beseiret på Jylland, Fyn og Sjælland, og som fikk sine våpen og utstyr ofret i sjøer der, markert med røde prikker. Illustrasjon: Ingvild Tinglum Bøckman (basert på Ilkjær 1994: fig. 2).

kom fra områder utenfor riket, ble uten tvil rekruttert i stort antall, og noen få tiår etter markomannerkrigene var det nesten 40 prosent flere *auxilia* enn legionærer i den romerske hær.

For å få et sikrere svar på om og i hvilket omfang skandinaver tjente som *auxilia*, har jeg undersøkt skandinaviske funn av den romerske sølvmynten *denarius*, den vanligste mynten i Romerriket. I det andre århundre ble det slått i gjennomsnitt 16 millioner årlig (Duncan-Jones 1994: 168). Av de millioner av denarer som må ha krysset grensen inn i germanske områder, er cirka 70 000 funnet og tatt vare på, i Skandinavia cirka 12 500. Ut fra myntenes datering og sammensetningen av skattefunn mener myntforskerne at de aller fleste av dem krysset grensen i 25-årsperioden mellom 170 og 195 og deretter i langt mindre antall frem til 211 (Bursche 2002: 72; Berger 1992: 157–158). De fleste denarene krysset altså Donau eller Rhinen og kom inn i germanske områder over en periode på bare 25 år, mot slutten av og kort etter markomannerkrigene.

Dersom myntene hadde kommet gjennom handel eller plyndring, ville man forvente at flere denominasjoner – både gullmynten *aureus* og de dagligdagse kobbermyntene – fant veien over grensen. Men bortsett fra i strøkene tett på grensen til Romerriket er både gull- og kobbermynter fra disse årene sjeldne i germansktalende områder. Så man må spørre: Hvilke *denarius*-transaksjoner mellom romere og germansktalende folk kan ha brakt et så stort antall sølvmynter til de sistnevntes hender og punger?

Fra romerne mottok germanere utenfor riket det som kalles politiske betalinger: løsepenger for fanger, diplomatiske gaver og betaling for å holde fred. Disse ble helst betalt i gullmynter eller kostbare gjenstander. Derimot ble *auxilia* lønnet i denarer (Speidel 1992: 2014), og de summene de fikk utbetalt korresponderer godt med de summene som ble gravd ned i Skandinavia og i andre germanske

områder utenfor grensen, faktisk også i de romerske grenseprovinser. Den største skandinaviske skatten, funnet i Hemse på Gotland, besto av 1500 denarer, som er cirka syv årslønner for en soldat og halvannen årslønn for en *decurion*, som kommanderte en enhet på 30 kavalerister. Ellers er de fem største skandinaviske skattene på 400–660 denarer, som er to–tre årslønner for en soldat. Skattene synes altså å ligge innenfor hva en soldat eller offiser kunne spare opp gjennom noen års tjeneste. Sammen med flere andre momenter tyder overensstemmelsen mellom rimelige oppsparinger og summene i skattefunnene på at utbetalinger til *auxilia* er den mest sannsynlige kilden til de skandinaviske funnene av *denarii*. Med noen forbehold som vesentlig dreier seg om at denarer sirkulerte utenfor Romerriket i de følgende to–tre århundrene, kan derfor kartet over *denarius*-funn i Skandinavia brukes som et kart over hvor *auxilia* slo seg ned etter tjeneste i den romerske hær under markomannerkrigene og frem til 195 (figur 2).

Det er interessant å stille dette kartet sammen med det som viser opphavsområdet for den hæren på omkring 1000 mann som ble beseiret på Jylland og fikk sitt hærutstyr ofret i en innsjø i Illerup Ådal en gang mellom 205 og 210, samt for andre hærer som led samme skjebne før 250 (figur 3). Jørgen Ilkjær (1990) undersøkelser av disse krigernes personlige utstyr viser at hæren kom fra en større eller mindre del av dagens Syd-Norge. Til forskjell fra de andre hærene som fikk sitt utstyr ofret i sjøer på Jylland og på øyene i denne perioden, hadde noen av krigerne i Illerup-hæren med seg ganske mange *denarii*, nesten 200 i alt, fordelt på 25 beltepunger. Den yngste mynten ble slått i år 188 (Bursche 2011). Kun 40 prosent av Illerup-funnet er utgravd, så antallet *denarii* som denne hæren brakte med seg over Skagerrak, kan ha vært omkring 500.

Mange av de mindre hærstyrkene som har fått sine våpen og utstyr nedlagt i sydsandinaviske

sjøer, kan ha lidd nederlag i kamper mellom skandinaviske *principes*. Men flere forhold ved Illerup-hæren, kanskje også et par andre hærer, tyder på at de hadde kurs for romersk tjeneste. De mange denarene de brakte med seg, var trolig betaling til *auxilia* som hadde avsluttet tjenesten og reist til Skandinavia tidlig på 190-tallet. Å dømme etter kombinasjonen av kartene over henholdsvis denarfunn og hærenes sannsynlige opphavsområde før 250 e.Kr. (figur 2 og 3) slo disse krigerne seg ned på Østlandet. Der har noen av dem satt i gang med å trene opp unge menn i den typen krigføring romerne praktiserte. Vel et tiår senere hadde de bygget opp en hær på 1000 mann som reiste sydover for å tjene i den romerske hær. Med seg hadde de denarer som de regnet med å få bruk for når de kom frem.

De som trente og utrustet hæren, var klar over at den romerske hær nå hadde lagt om sin rekrutteringspolitikk, trolig i midten av 190-årene, og at den nå bare tok inn rekrutter som bodde i riket, som *auxilia*. Men nordiske krigere kunne tjene som legionenes støtte- og hjelpetropper, det romerne blant annet kalte *foederati* og *numeri*. Slike ble hyret som hele enheter som kjempet under romerske instruksjoner, men som beholdt sin indre kommandostruktur og kjempet med egne våpen og eget utstyr. Illerup-hæren var utstyrt slik, og den var trolig organisert over samme lest som dens ledere selv hadde erfart da de tjente som *auxilia*. Romerne hadde to slags *auxilia*-enheter, den ene var *quingenaria* på 500 mann, den andre *milliaria* på 1000 mann, begge med tre nivåer: soldater og henholdsvis lavere og høyere offiserer. Illerup-hæren brakte med seg sitt eget utstyr, den hadde tre nivåer, og var altså trolig organisert som en *milliaria*. På sin vei mot den romerske grensen ved Rhinen har denne hæren krysset Skagerrak og gått i land på Jylland. På marsjen videre har de rimeligvis plyndret for å få mat, og ved Illerup har lokale styrker i selvforsvar klart å bekjempe inntrengerne.

Krigerne som ankom i Skandinavia i slutten av det andre århundre, slo seg altså ned i land bebodd av stammer som horder, ryger, sveer og kimbrere (Svennung 1967; Brink 2008). De hadde eldgamle tradisjoner for hvordan ledere skulle velges og beslutninger tas. Etter at *principes* slo seg ned med sine *comites*, fortsatte folk flest å leve sine liv mye godt som før. Men noe var nytt, som at noen ble drevet fra jorden som deres slekt hadde drevet i generasjoner. Nye muligheter åpnet seg også for unge kvinner og menn, som å gå i tjeneste hos en *princeps*, noen som tjenestefolk, håndverkere, jegere, jernutvinnere og sjøfolk, og de mest eventyrlystne og egnede som krigere.

Dette var min første videreutvikling av Sheteligs hypotese: Grupper av germansktalende *auxilia* slo seg i 180–190-årene ned i Skandinavia etter at de hadde tjent i den romerske hær. Noen vendte kanskje hjem, slik Shetelig antok, men andre kan ha vært født og oppvokst i andre områder, og etter endt tjeneste ha slått følge med skandinaviske våpenbrødre på deres reise mot nord. Også i de siste to–tre århundrer før markomannerkrigene søkte unge eventyrlystne menn fra Skandinavia lykken på kontinentet, og noen av dem vendte hjem med rikdom og erfaringer. Men først mot slutten av det andre århundre var de ankommende krigerne så mange og velorganisert at de på avgjørende vis endret skandinaviske samfunn.

Den andre utviklingen av Sheteligs hypotese, diskutert i det følgende, dreier seg om hvordan disse hærstyrkene benyttet sin lærdom fra romersk tjeneste da de bosatte seg i Skandinavia.

ROMERSKE *BASILICAE* OG SKANDINAVISKE HALLER

Auxilia-troppene holdt til i egne leirer, og fra markomannerkrigene er tolv slike leirer kjent ved den omstridte 250 kilometer lange grensen langs Donau. Dessuten ble flere midlertidige leirer anlagt

under felttog inne på områdene til markomannerne og kvaderne (Komoróczy et al. 2020). Romerske militærleirers grunnplan fulgte et fast mønster med to hovedveier som krysset hverandre i sentrum av leiren. Veiene delte altså området i fire kvadranter, og i hver av dem lå bygninger med bestemte funksjoner: mannskapsbrakker, lagre, staller med mer. Ved veikrysset i sentrum lå *praetorium*, hovedkvarteret der kommandøren og hans stab bodde og arbeidet, og der lå også i de fleste permanente leirer en åpen plass, *forum*, og en *basilica*, en stor bygning brukt til forsamlinger. Sivile *fora* og *basilicae* fantes også; de lå i sentrum av hver romersk by, og der foregikk handel, rettsaker og andre offentlige handlinger (von Petrikovits 1975).

Den skandinaviske hallen, som introduseres omkring 200, er et fjernt ekko av den romerske *basilica*, skriver Frands Herschend (2009: 252). Men kanskje ekkoet ikke er så fjernt, og kanskje deres skandinaviske gjenklang kom fra dem i militærleirene, ikke fra de sivile? De følgende detaljene ved innredning og bruk av hallen kan tyde på det.

Hallen fra Avaldsnes kjenner vi bare grunnrisset av, mens den i Gudme på Fyn er bedre kjent (Sørensen 2022). Den var på 450 kvadratmeter, tre og en halv gang så stor som den på Avaldsnes. Og ved siden av, nesten vegg i vegg, lå et kulthus, en slående parallell til den sakrale bygningen, *sacellum*, som var knyttet til de militære *basilicae*. Her var et alter for ritualer og en byste av keiseren, og garnisoneens pengekasse ble oppbevart der (von Petrikovits 1975: 73–76; Webster 1998: 194).

I hallen presiderte *princeps* i et bestemt sete; i Beowulf kalles den *gífstól*, altså stolen som det ble gitt gaver fra. Beowulf er skrevet ned på gammelengelsk omkring 700, men Bo Gräslund (2018) har argumentert overbevisende for at sangen er forfattet i Skandinavia på 500-tallet. I Beowulf får vi vite hva slags gaver en *princeps* ga sine svorne menn fra denne stolen; det var gullringer. Et av Gräslunds argumen-

ter for at sangen er skandinavisk, er at gullringer ikke er kjent fra England før et par århundrer etter at sangen ble nedskrevet der. Derimot er de relativt vanlige funn i Skandinavia fra 200- til 500-tallet. Bare fra de to første av disse fire århundrene har Kent Andersson (1993) registrert omkring 150 hals- og armringer og vel 1000 fingerringe av gull.

Denne måten å belønne krigere på ser ut til å være en temmelig presis tilpasning av praksiser i romerske militære *basilicae*. Etter store seire ble æresbevisninger, *dona militaria*, delt ut av kommandanten foran hæren, sannsynligvis fra hans sete på et forhøyet *tribunal* i den ene enden av leirens *basilica* (Webster 1998: 194; von Petrikovits 1975: 74; Maxfield 1981: 110–144). De vanligste æresbevisningene hadde tre former, hvorav to var gullringer, *torques*, som er halsringer, og *armillae*, som er armringer. Mottagerne bar dem ved spesielle anledninger, og de ble fremstilt på krigeres gravsteiner (Maxfield 1981: 86–95; Rausing 1987). Armrिंगene ender i slangehoder, og halsringene er fortykket mot endene i den åpne fronten, trolig opprinnelig inspirert av kelternes gullringer.

Parallellen mellom disse to typene romerske *dona militaria* og bestemte typer skandinaviske hals-, arm- og fingerringe er slående. Hals- og armringer har slangehoder, og de svært sjeldne halsringene – en av dem funnet i Flaghaug på Avaldsnes – er åpne i fronten og fortykket i endene. Denne skandinaviske adaptasjonen av praksiser fra den romerske hær må ha funnet sted i de få tiårene nærmest 200, for kort etter erstatter hæren slike *dona* med forfremmelse og pengegaver. Og nettopp omkring 200 begynner ble de første skandinaviske gullringene med slangehoder eller fortykkede ender laget.

Hallens ekko av militærleirenes *basilica* er altså ikke fjernt og dempet, men ganske nært og presist. Slik romerske hærførere tildelte sine beste krigere æresbevisninger fra et tribunal i leirens *basilica*, har skandinaviske *principes* belønnet sine svorne krigere

for deres heltegjerninger fra sin *gifstøl* i hallen. Men helt identiske er ikke funksjonene i hall og *basilica*. I andre av militærleirenes bygninger ble det holdt livlige *convivia*, spise- og drikkegilder. Leirkommandanten holdt dem i sitt *praetorium*, mens offiserer og soldater arrangerte dem i sine respektive forlegninger i leiren (Flecker 2015). I Skandinavia ble begge forlegningenes funksjoner, drikkegilder og overnatting, flyttet inn i hallen, slik det er levende skildret i Beowulfs beretninger om livet i kong Hrödgar's hall Heorot.

Ved å konsipere hallen har altså tidligere *auxilia*, som etter endt romersk tjeneste slo seg ned i Skandinavia, brukt sine erfaringer fra de romerske militærleirene til å skape et rom for krigerfølgets sentrale aktiviteter og ritualer. Gjennom dem ble samhold styrket, og den enkeltes ære og rang ble markert. Det er ikke snakk om kopiering av romersk skikk, men om å benytte erfaringer til å skape et rom som passet deres aktuelle situasjon og tilfredstilte deres behov. Noen forskjeller fra den romerske *basilica* er nevnt, en annen er at til forskjell fra *convivia* i romerske militærleirer fikk husfruen en viktig rolle ved festligheter i hallen. Ved å plassere deltagerne og bære rundt drikkebeget utmålte hun ære til *comites* og gjester (Enright 1996).

KRIGERE OG HANDELSFOLK

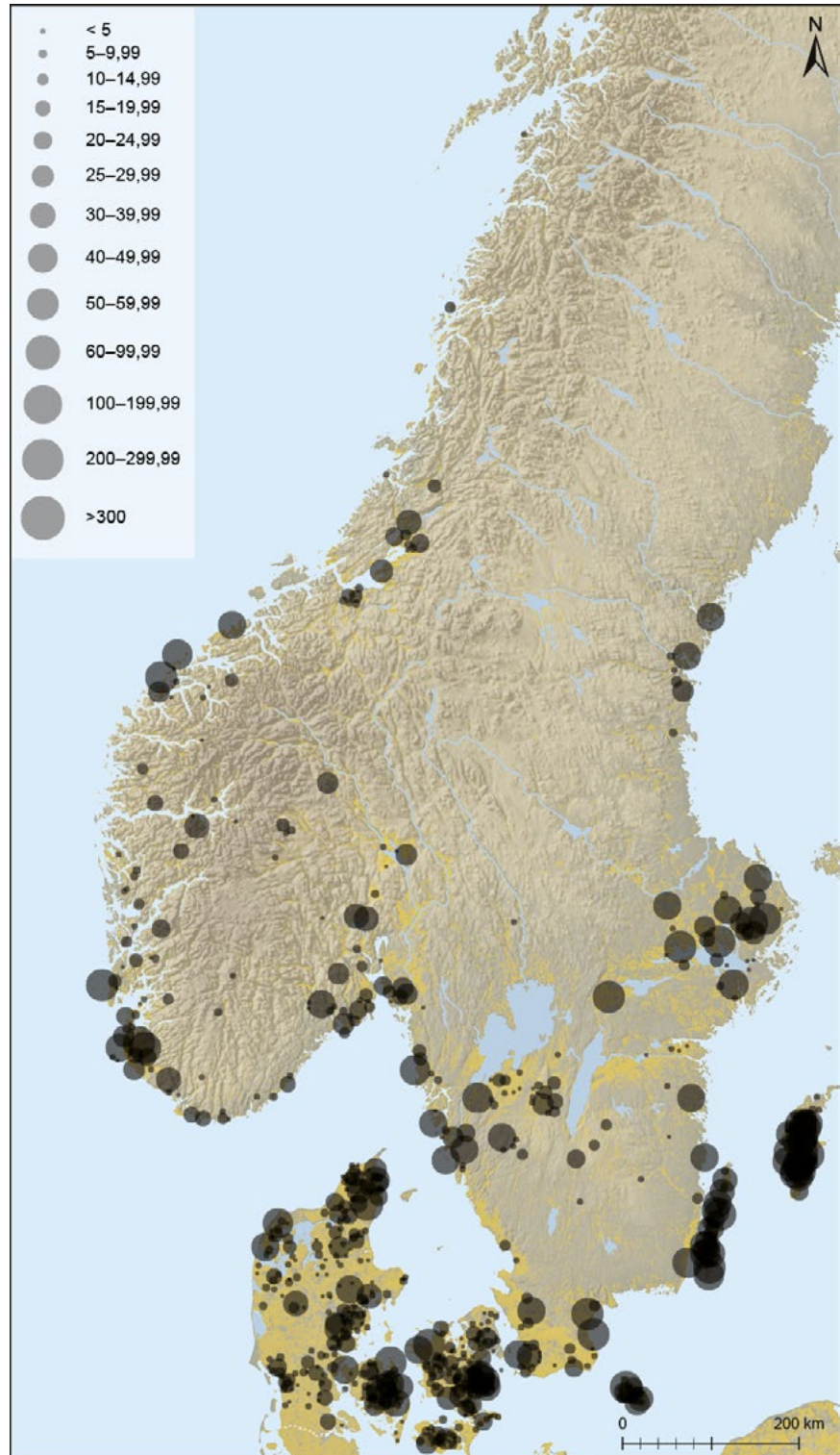
Når en *princeps* slo seg ned med sine *comites*, sto han overfor to sentrale problemer. Det første, å brødfø sine svorne menn, løste han ved å ta land i de beste jordbruksbygdene. Det andre problemet var å skaffe seg rikdom, slik at han kunne belønne sine *comites* med gullringer og knytte og styrke vennskap med andre *principes* ved å gi dem kostbare gaver (Kuhn 1956).

Dette andre problemet løste *principes* ved å sette i gang ulike former for vareproduksjon over det meste av Skandinavia. De som holdt til på de tre

store bosetningene i Syd-Skandinavia, Gudme på Fyn, Uppåkra i Skåne og Sorte Muld på Bornholm, etablerte handelsplasser, mens de som produserte varer som skulle fraktes dit, bosatte krigere langs ferdssåre for å sikre transport av folk og varer mellom produksjonsstedene og markedene. Fra tiden i den romerske hær hadde skandinaviske *principes* gode forbindelser i riket, som ble overtatt av deres etterkommere, og utover på 200-tallet ble disse relasjonene utviklet til også å omfatte handel. Hæren var uten sammenligning den største konsumenten av varer i Romerrikets grenseprovinser, og en stor andel av produksjonen og handelen innenfor og utenfor riket var innrettet mot hærens behov.

Mange former for produksjon ble satt i gang i Skandinavia, noen av dem basert på lokale råvarer, andre på råstoffer fra Romerriket. Derfra fikk *principes* bronse, sølv og gull til sine håndverkere, som fikk muligheten til å perfektionere ferdigheter over flere generasjoner. Romerske varer ble betalt med råstoffer og varer produsert i Skandinavia. Fra vestkysten av den skandinaviske halvøy kom særlig arktiske varer, som pelsverk, ederdun og spekkolje fra Hålogaland, og enkelte kom fra ekspedisjoner enda lenger nord. På 200-tallet opptrådte en levende isbjørn på Colosseum i Roma (Jennison 1922, 1937: 70–71). Den kan ha blitt fanget på et tokt nordover mot iskanten, eller den kan ha endt opp langs kysten av Finnmark på et drivende isflak, slik det skjer en sjelden gang iblant. Derfra må den ha blitt fraktet sydover på et skip som passerte rett forbi Avaldsnes, og mannskapet har sett opp på hallen og de andre husene som lå der (figur 1). Der som de la til, har kanskje Avaldsnes' *principes*, *comites* og øvrige beboere tatt det sjeldne dyret nærmere i øyesyn.

Konsentrasjonene av gullfunn fra denne perioden er en god indikasjon på hvor rikdom fra produksjon og handel ble akkumulert (figur 4). Trøndere har høstet velstand fra jern-

Figur 4. Gullfunn fra romer-
tid (1–400 e.Kr.) etter vekt i
gram summert for hvert sogn.
Illustrasjon: Ingvild Tinglum
Bøckman (basert på Anders-
son 1993).

produksjonen, mens rikdom fra hålogalandshandelen trolig er akkumulert hovedsakelig blant *principes* i Rogaland. I 200- og 300-årene er Hålogaland på mange måter influert fra Rogaland, og de *principes* som organiserte produksjonen og handelen der, satt trolig i Rogaland. Noen av dem har sittet på Jæren og en av dem på Avaldsnes. Sistnevnte har antagelig slått seg opp på å sikre trygg ferdsel med varer sydover og rikdom nordover, og samme rolle hadde trolig den kollegaen som, ut fra konsentrasjonen av gullfunn og store gravhauger, satt på Møre (Ringstad 1992; Skre 2017e). De lange transportveiene krevde at den *princeps* som organiserte produksjonen, måtte samarbeide med andre *principes* for å få varene trygt frem til markedene og gevinsten fra handelen tilbake. Mange samarbeidslinjer strakk seg over store deler av Skandinavia, andre til germanske stammer på kontinentet, særlig til gotiske grupper ved Svartehavet, og noen strakk seg helt til Romerriket.

Så det var samarbeid mellom *principes*, men det var også konflikter. Store verdier sto på spill, og mangelen på en overordnet myndighet gjorde at konfliktene ofte ble løst gjennom vold. Ingen periode før vikingtiden har så mange tegn på ufred som årene 180–450. Som nevnt ble det store flertallet av Skandinavias bygdeborger anlagt i denne perioden. Noen av dem var trolig forsvarsverker for den lokale *princeps*, men mange ser ut til å ha vært stammefolks beskyttelse mot slaveraid. Romerriket trengte tilførsel av flere titalls tusen slaver hvert år, og i den kommende boken argumenterer jeg for at Skandinavias *principes* var blant de større leverandørene.

FREM MOT KONGERIKENE

Skandinavens kontakter med de vestlige romerske provinser ser ut til å ha blitt opprettholdt frem til de romerske legioner i begynnelsen av 400-årene trakk seg tilbake fra grensefestningene ved Rhinen og det

øvrige Gallia, og germanske stammer fra områdene utenfor Rhinen vandret inn, bosatte seg og dannet egne kongeriker. Men skandinavens handel med disse nyetablerte germanske rikene fortsatte; det fremgår blant annet av at enkelte varer, for eksempel glassbegre (Näsman 1990) og bronsekjeler (Hauken 2005), ankom Skandinavia i store mengder fremover i 500-årene. Kontaktene mot Svartehavet og Donau ble styrket gjennom 400-tallet. Men mot slutten av århundret vandret gotiske grupper og deres allierte vestover langs middelhavskysten, og de siste delene av det vestromerske riket kollapset. Frem til da kom det store mengder glassbegre og gullmynter til Skandinavia gjennom kontakten med ulike gotiske grupper og deres allierte.

Skandinavens sydlige kontakter rettet seg i den kommende tiden først og fremst mot den nye stormakten i Vest-Europa, Frankerriket. Dette fremgår blant annet av endringene i våpentypene, og dermed i måten krig ble ført på. Krigerske eventyr på kontinentet var det imidlertid nesten slutt på, og gjennom først og fremst intern krigføring i løpet av de følgende to–tre århundrene utviklet skandinavene trolig den formen for krigføring som siden kom til å gi dem stor suksess langs de baltiske kyster, på de russiske floder, på De britiske øyer og i Frankerriket; mobile styrker som ble skalert etter oppgaven, som kun angrep når de var i overtall eller hadde en annen taktisk fordel, og som – i alle fall til langt ut i 800-årene – søkte krigsbytte, brannskatt og løsepenger fremfor territoriell erobring.

Endringene gjennom 400-årene i forbindelsene til kontinentet og slutten på skandinavens deltagelse i den kontinentale krigsarenaen førte ikke bare til endringer i våpen og krigføring, men også på det sosiopolitiske området. For første gang hører vi nå om konger, og en ny slags politisk enhet introduseres i deler av Skandinavia. Både stammer og *principes* med deres krigerfølger innordnes i den nye ordenen, i kongeriket.

LITTERATUR

- Andersson, Kent. 1993. *Romartida guldsmede i Norden. I, Katalog*. Aun bd. 17. Uppsala: Societas Archaeologica Upsaliensis.
- Baug, Irene, Dagfinn Skre, Tom Heldal og Øystein J. Jansen. 2019. «The Beginning of the Viking Age in the West». *Journal of Maritime Archaeology* 14, 43–80.
- Berger, Frank. 1992. *Untersuchungen zu römerzeitlichen Münzfunden in Nordwestdeutschland: Studien zu Fundmünzen der Antike*, bd. 9. Berlin: Mann.
- Brink, Stefan. 2008. «People and land in Early Scandinavia». I *Franks, Northmen, and Slavs: Identities and state formation in early medieval Europe*, redigert av Ildar H. Garipzanov, Patrick J. Geary og Przemyslaw Urbanczyk, 87–112. Turnhout: Brepols.
- Bursche, Aleksander. 2002. «Roman coins in Scandinavia: Some remarks from the Continental perspective». I *Drik – og du vil leve skønt*, redigert av J. Pind, 69–78. Copenhagen: Nationalmuseet.
- Bursche, Aleksander. 2011. *Die Münzen*. Illerup Ådal, bd. 14. Århus: Aarhus Universitetsforlag.
- Church, Alfred John, William Jackson Brodrigg og Moses Hadas. 1942. *The complete works of Tacitus*. New York: Modern Library.
- Duncan-Jones, Richard. 1994. *Money and Government in the Roman Empire*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Enright, Michael J. 1996. *Lady with a Mead Cup. Ritual, Prophecy and Lordship in the European warband from La Tène to the Viking Age*. Dublin: Four Courts Press.
- Flecker, Manuel. 2015. «'So sollst Du erfahren, wo ich das Gastmahl bereite [...]': Zur Trinkkultur in augusteischen Militärlagern im römischen Germanien». I *Vom Trinken und Bechern: Das antike Gelage im Umbruch*, redigert av Jens-Arne Dickmann og Alexander Heinemann, 100–114. Freiburg: Archäologische Sammlung der Universität Freiburg.
- Green, Dennis Howard. 1998. *Language and history in the early Germanic world*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Greif, Avner. 1994. «Cultural Beliefs and the Organization of Society. A Historical and Theoretical Reflection on Collectivist and Individualist Societies». *Journal of Political Economy* 102 (5), 912–950.
- Greif, Avner. 2008. «Coercion and Exchange: How did Markets Evolve?». Lest 08.05.2023. <http://ssrn.com/abstract=1304204>
- Gräslund, Bo. 2018. *Beowulfkvädet: Den nordiska bakgrunden*. Uppsala: Gustav Adolfs Akademien.
- Hauken, Åsa Dahlin. 2005. *The Westland cauldrons in Norway*. AmS-Skrifter 19. Stavanger: Arkeologisk museum.
- Hedeager, Lotte. 1992. *Danmarks jernalder: mellem stamme og stat*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.
- Heinertz, Nils Otto. 1925. «Herr und her». *Zeitschrift für deutsches Altertum und deutsche Literatur* 62 (1–2), 97–104.
- Hennius, Andreas. 2021. *Outlanders? Resource colonisation, raw material exploitation and networks in Middle Iron Age Sweden*. Doktorgradsavhandling. Uppsala: Uppsala universitet.
- Herschend, Frands. 1993. «The Origin of the Hall in Southern Scandinavia». *Tor* 25: 175–200.
- Herschend, Frands. 2009. *The Early Iron Age in South Scandinavia. Social order in settlement and landscape*. Uppsala: Societas.
- Herteig, Asbjørn E. 1955. *Bidrag til jernalderens busebningshistorie på Toten*. Oslo: Det Norske Videnskapsakademi.
- Horsnæs, Helle W. 2010a. *Crossing Boundaries: An Analysis of Roman Coins in Danish Context. Finds from Sealand, Funen and Jutland. Studies in archaeology and history*, bd. 1. København: Det danske Nationalmuseet.
- Horsnæs, Helle W. 2010b. «Roman coins from Bornholm - a preliminary overview». I *Worlds apart? Contacts across the Baltic Sea in the Iron Age*, redigert av Ulla Lund Hansen og Anna Bitner-Wróblewska, 433–447. København: Det Kongelige Nordiske Oldskriftselskab.
- Ilkjær, Jørgen. 1990. *Die Lanzen und Speere. Textband*, Illerup Ådal bd. 1. Århus: Aarhus Universitetsforlag.
- Ilkjær, Jørgen. 1994. *Mosefundenes kronologi og proveniens*, Illerup Ådal små skrifter bd. 2. Højbjerg: Jysk Arkæologisk Selskab.
- Ilkjær, Jørgen. 2000. *Illerup Ådal - et arkæologisk tryllespejl*. Moesgård: Jysk Arkæologisk Selskab.
- Ilkjær, Jørgen. 2003. «Danske krigsbytteofringer». I *Sejrens triumf – Norden i skyggen af det romerske imperium*, redigert av Lars Jørgensen, Birger Storgaard og Lone G. Thomsen, 44–64. København: Nationalmuseet.
- Iversen, Frode. 2020. «Between Tribe and Kingdom. People, Land, and Law in Scandza AD 500–1350». I *Rulership in 1st to 4th century Scandinavia: Royal graves and sites at Avalsnes and beyond*, redigert av Dagfinn Skre, 245–304. Berlin: De Gruyter.
- Jennison, George. 1922. «Polar Bears at Rome. Calpurnius Siculus, Ecl. VII. 65–6». *Classical Review* 36 (3–4), 73.

- Jennison, George. 1937. *Animals for Show and Pleasure in Ancient Rome*. Pennsylvania, PA: University of Pennsylvania Press.
- Jesch, Judith. 2001. *Ships and Men in the Late Viking Age. The Vocabulary of Runic Inscriptions and Skaldic Verse*. Woodbridge: Boydell Press.
- Jørgensen, Lars. 2010. «Gudme–Lundeborg on Funen as a model for northern Europe?» I *The Gudme/Gudbem Phenomenon*, redigert av Oliver Grimm og Alexandra Pesch, 77–89. Schleswig: ZBSA.
- Komoróczy, Balázs, Ján Rajtár, Marek Vlach og Claus-Michael Hüssen. 2020. «A companion to the archaeological sources of Roman military interventions into the Germanic territory north of the Danube during the Marcomannic Wars». I *Marcomannic Wars and Antonine Plague. Selected essays on two disasters that shook the Roman World*, redigert av Michael Erdrich, Balázs Komoróczy, Paweł Madejski og Marek Vlach, 173–254. Brno, Lublin: Czech Academy of Sciences, Institute of Archaeology.
- Kristensen, Anne K. G. 1983. *Tacitus' germanische Gefolgschaft*. Historisk-filosofiske meddelelser 50, del 5. København: Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab.
- Kuhn, Hans. 1956. «Die Grenzen der germanischen Gefolgschaft». *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Germanistische Abteilung* 73, 1–83.
- Landolt, Christoph. 1998. «Gefolgschaft. Sprachliges». I *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde* 10, 533–536. Berlin: De Gruyter.
- Le Bohec, Yann. 1994. *The Imperial Roman Army*. London: B.T. Batsford.
- Lind, Lennart. 2018. *Imitations of Roman Denarii found in Sweden*. Roman Denarii. Hoards and Stray Finds in Sweden, bd. 1. Stockholm: Stockholm Numismatic Institute.
- Lindow, John. 1976. *Comitatus, Individual and Honor. Studies in North Germanic Institutional Vocabulary*. Berkeley, CA: University of California Press.
- Magnusson, Gert. 2020. «The iron industry of Viking times: Key to the modernisation of the Nordic countries?» I *Iron and the Transformation of Society: Reflexion of Viking Age Metallurgy*, redigert av Catarina Karlsson og Gert Magnusson, 11–68. Stockholm: Jernkontoret.
- Maxfield, Valerie A. 1981. *The Military Decorations of the Roman Army*. London: Batsford.
- Ménard, Claude og Mary M. Shirley (red.). 2005. *Handbook of New Institutional Economics*. Heidelberg: Springer.
- Nilsen, Gørill. 2016. «Marine Mammal Train Oil Production Methods: Experimental Reconstructions of Norwegian Iron Age Slab-Lined Pits». *Journal of Maritime Archaeology* 11 (2), 197–217.
- North, Douglass C. 1990. *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Näsman, Ulf. 1990. «Om fjärrhandel i Sydskandinaviens yngre järnålder». *Hikuin* 16, 89–118.
- Nørgård Jørgensen, Anne. 2009. «Danish naval complexes in the Late Iron Age and Viking Age: The Gudsø Vig barrage in perspective». I *The Martial Society: Aspects of Warriors, Fortifications and Social Change in Scandinavia*, redigert av Lena Holmquist Olausson og Michael Olausson, 79–92. Stockholm: Stockholms Universitet.
- Olausson, Michael. 2011. «Inledning: Runsa och andra befästa höjdbosättningar i östra Mellansverige». I *Runnbusa: Bosättningen på berget med de många husen*, redigert av Michael Olausson, 11–27. Stockholm: Archaeologica.
- von Petrikovits, Harald. 1975. *Die Innenbauten römischer Legionslager während der Prinzipatszeit*. Avhandling. Opladen: Westdeutscher Verlag.
- Rausing, Gad. 1987. «Barbarian Mercenaries or Roman Citizens?» *Fornvännen* 82, 126–131.
- Rau, Andreas. 2010. *Nydam Mose: Die personengebundenen Gegenstände*, bd. 1–2. Århus: Aarhus Universitetsforlag.
- Ringstad, Bjørn. 1992. «Økonomiske og politiske sentra på Vestlandet ca 400–1000 e. Kr.». I *Økonomiske og politiske sentra i Norden ca 400–1000 e. Kr. Åkerseminaret, Hamar 1990*, redigert av Egil Mikkelsen og Jan Henning Larsen, Universitetets Oldsaksamlings skrifter, Ny rekke 13, 120–130. Oslo: Universitetet i Oslo.
- Shetelig, Haakon. 1920. «Et norsk folkevandringsrike». *Aarbøger for nordisk oldkyndighed og historie*, 47–48.
- Skre, Dagfinn. 2017a. «Viking-Age Economic Transformations: The West-Scandinavian Case». I *Viking Age Transformations: Trade, Craft and Resources in Western Scandinavia*, redigert av Zanette Tsigaridas Glørstad og Kjetil Loftsgarden, 1–27. Oxford: Routledge.
- Skre, Dagfinn. 2017b. «Aristocratic Presence along the Karmsund Strait 2000 BC–AD 1368». I *Avaldsnes: A Sea-Kings' Manor in First-Millennium Western Scandinavia*, redigert av Dagfinn Skre, 749–764. Berlin: De Gruyter.
- Skre, Dagfinn (red.). 2017c. *Avaldsnes: A Sea-Kings' Manor in First-Millennium Western Scandinavia*. Berlin: De Gruyter.

- Skre, Dagfinn. 2017d. «The Raised Stones». I *Avaldsnes: A Sea-Kings' Manor in First-Millennium Western Scandinavia*, redigert av Dagfinn Skre, 639–664. Berlin: De Gruyter.
- Skre, Dagfinn. 2017e. «Sea Kings on the Norðvegr». I *Avaldsnes: A Sea-Kings' Manor in First-Millennium Western Scandinavia*, redigert av Dagfinn Skre, 781–799. Berlin: De Gruyter.
- Skre, Dagfinn. (red.) 2020. *Rulership in 1st to 14th century Scandinavia. Royal graves and sites at Avaldsnes and beyond*. Berlin: De Gruyter.
- Skre, Dagfinn. in prep. *The northern routes to kingship. A history of Skandinavia AD 180–550*. Abingdon: Routledge.
- Skaare, Kolbjørn. 1976. *Coins and Coinage in Viking-Age Norway*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Southern, Pat og Karen Ramsey Dixon. 2012. *The Late Roman Army*. New Haven, CA: Yale University Press.
- Speidel, Michael Alexander. 1975. «The rise of ethnic units in the Roman imperial army». I *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt*, redigert av Hildegard Temporini og Wolfgang Haase, 202–231. Berlin: De Gruyter.
- Speidel, Michael Alexander. 1987. «The rise of the mercenaries in the third century». *Tyche* 2, 191–201.
- Speidel, Michael Alexander. 1992. «Roman Army Pay Scales». *Journal of Roman Studies* 82, 87–106.
- Speidel, Michael Alexander. 2014. «Roman army pay scales revisited: responses and answers». I *De l'or pour les braves! Soldes, armées et circulation monétaire dans le monde romain*, redigert av M. Reddé, 53–62. Bordeaux: Ausonius.
- Stickler, Timo. 2007. «The Foederati». I *A Companion to the Roman army*, redigert av Paul Erdkamp, 495–514. Malden, MA: Blackwell.
- Strobel, Karl. 2007. «Strategy and Army Structure between Septimius Severus and Constantine the Great». I *A Companion to the Roman army*, redigert av Paul Erdkamp, 267–285. Malden, MA: Blackwell.
- Stylegar, Frans-Arne H. 2008. «'... an ornament in peace and a defence in war': Late Roman weapon graves and military organisation i Eastern Norway». I *Facets of archeology: Essays in honour of Lotte Hedeager on her 60th birthday*, redigert av Konstantinos Chilidis, Julie Lund og Christopher Prescott, 243–262. Oslo: Unipub.
- Stylegar, Frans-Arne H. 2011. «Weapon graves in Iron Age Norway (1–550 AD)». I *Inter Ambo Maria. Contacts between Scandinavia and the Crimea in the Roman Period*, redigert av Frans-Arne H. Stylegar og Igor Khrapunov, 217–235. Simferopol: Dolya.
- Stylegar, Frans-Arne H. og Håkon Reiersen. 2017. «The Flaghaug Burials». I *Avaldsnes: A Sea-Kings' Manor in First-Millennium Western Scandinavia*, redigert av Dagfinn Skre, 551–638. Berlin: De Gruyter.
- Svennung, Josef. 1967. *Jordanes und Scandia: Kritisch-exegetische Studien*. Stockholm: Almqvist og Wiksell.
- Sørensen, Palle Østergaard. 2022. *Gudme: Iron Age Settlement and Central Halls*. Oxford: Oxbow.
- Thomsen, Per O. 1994. «Lunderborg: An early port of Trade in south-east Funen». I *The Archaeology of Gudme and Lundeberg*, redigert av P. O. Nielsen, Klavs Randsborg og Henrik Thrane, 23–29. København: Akademisk forlag.
- Vai, Stefania, Andrea Brunelli, Alessandra Modi, Francesca Tassi, Chiara Vergata, Elena Pilli, Martina Lari et al. 2019. «A genetic perspective on Longobard-Era migrations». *European Journal of Human Genetics* 27, 647–656.
- Webster, Graham. 1998. *The Roman Imperial Army of the First and Second Centuries A.D.* Norman, OK: University of Oklahoma Press.
- Ystgaard, Ingrid. 2014. *Krigens praksis. Organisert voldsbruk og materiell kultur i Midt-Norge ca. 100-900 e.Kr.* Doktorgradsavhandling. Trondheim: Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet.
- Ögren, Anders, Charlotte Hedenstierna-Jonson, John Ljungkvist, Ben Raffield og Neil Price. 2022. «New institutional economics in Viking studies: Visualising immaterial culture». *Archaeological Dialogues* 29 (2), 1–16.
- Østmo, Einar. 2020. «The History of the Norðvegr 2000 BC–1000 AD». I *Rulership in 1st to 14th Century Scandinavia: Royal graves and sites at Avaldsnes and beyond*, redigert av Dagfinn Skre, 3–65. Berlin: De Gruyter.
- Østmo, Mari og Egil Lindhart Bauer. 2017. «The Prehistoric Settlement and Buildings». I *Avaldsnes: A Sea-Kings' Manor in First-Millennium Western Scandinavia*, redigert av Dagfinn Skre, 103–135. Berlin: De Gruyter.